

JÓKAI ÉS ERDÉLY

Felolvasta a szegedi Mikes Irodalmi -
Társaság 1925. év november hó 22-én
tartott ülésén Báró Petrichech
Horváth Emil.,



Nyomatott a Hírlapkiadó és Nyomdavállalat
Részvénytársaságnál. Szeged. 1925.

Jókai születésének százéves évfordulója a magyarságot sokkal szomorúbb helyzetben találja, mint amilyenben Jókai születésekor volt. Akikor sem volt a nemzetnek egy hazája de az akkori két haza, Magyarország és Erdély ugyanazon uralkodó jogara alatt lévén, részben azonos viszonyok között élt, fejlődött, vagy hanyatlott, aszerint, amint a nemzeti öntudat fellángolt, vagy elhalványodott benne. Ma négy hazája volna a nemzetnek, de voltaképpen csak itt, a kirabolt, elszegényedett, megcsonkított anyaországban találja honját a hazában, míg a többi, idegen uralom alá csatolt területeken sem hazát, sem otthon nem talál. 1825-ben a napóleoni világháborúik után kimerülve szintén gazdasági bajokkal küzdött az egész művelt világ, de akkor legalább a felvilágosultság nemes és nagy gondolatai telítették az emberiség lelkét és indítottak meg éppen Jókai gyermekkorában az eszmék és intézmények terén oly evolútiót, aminőhöz hasonló a reneszánsz óta nem fordult elő az emberiség történetében. A mai méreteiben és pusztulásaiban még nagyobb világháború után a művelt emberiség (kimerülve a rettentő lelki és testi szenvedéstől, még azt a vigasztalást sem találhatja meg, melyet a nagy ideák egy magasban ívelő fejlődés és eszmék révén új világnézetek születése, ismeretlen, friss és bá-

tor irodalmi, művészeti irányoknak megjelenése, egyszóval az egyetemes emberi, szellemi fejlődés balzsamul és kárpótlásul nyújthat a jelen nemzedék által átélt rettentő szenvedésekkért.

Am nekünk e szenvedések annál inkább fájnak, mert azok jutalmául a nemzet teste egy részének eleszakítását. legértékesebb és kultúrával legjobban átitatott területeink elvesztését nyertük. Nem a mienk Komárom városa, hol Jókai született és nem a mienk Erdély, mellyel való összeköttetését, szellemi és fizikai érintkezését kívánjuk gyors repülésben bemutatni. 29 éves volt Jókai, mikor először Erdélybe utazott. írói fejlődésének első korszakán már túl, már nevet szerzett magának, már ismerik, megbecsülik és ünneplik, de még nem bontotta ki mesemondó tehetségének hatalmas szárnyait, melyek segítségével nemcsak a magyar, de a világirodalomban is e téren a legnagyobbak fölé emelkedett. 1853. május havát töltötte Jókai Erdélyben. Útjáról a Délibáb című lapban útleírásokkal számol be, a mely útlevelek nemrég láttak második kiadást Erdélyben Kolozsvárt, hol erdélyi testvéreink szintén meggyújtották az emlékezés pásztortüzét Jókai centennáriuma alkalmából *és elküldöttek testvéri üzenetüket annak igazolására, hogy a politikai határok felett akadálytalan a szellemi érintkezés és megvan az elítélhetetlen kapcsolat a magyar szellem halhatatlanjainak örökéletű alkotásaiban.* Ez az első útja Jókainak Erdély magyarlakta vidékein és a székelyföldön vezetett át, mintha szándékosan kerülte volna azokat a vidékeket ahol nem magyarok laknak, mintha tudta volna, hogy nemsokára, pár év múlva ismét visszatér és akkor éppen ellenkezőleg a magyar

vidékek elkerülésével a tisztán románlakta vidékeket fogja meglátogatni, külön-külön gyűjtve össze benyomásait e két fajról, külön-külön dolgozva fel a nyert benyomásokat, de szembeállítva azokat, csaknem olyan kérelhetetlenségű, mint a történelem későbbi eseményei azt megtették.

Messze vezetne Jókait útjában helyiségről-helyiségre követnünk, de nem is ez a célunk. Meglátogatta Nagyenyedet, Tordát, Ko Jozsvárt, Dést, Marosvásárhelyt és a Székelyföld sok más helységét. Legmélyebb benyomást reá Nagyenyed pusztulása tette, melynek akkor négy évvel a város felperzseltetése után még szomorú és rettentő nyomait látta. Meglátogatja Désen a költő papot, Medgyes Lajost, Petőfi barátját és vele együtt elméláznak a református paplak kertjében a gyönyörű vidék fölött. Nem gondolta Medgyes Lajos e nem tehetségtelen, de nagy kortársaihoz képest szerény költő, hogy Jókai látogatására írott versének néhány sora vigasztalás lesz háromnegyed évszázad múlva épp úgy a magyarságnak, mint ahogy vigasztalásnak szánta azokat az elnyomatás sötét korszakában, „A mely nemzetnek ajkain dicsőség dalja él, sírjából az, mint a phönixsz, szebb fényben újra kél.” Bizony a szegény erdélyi magyarságnak csak a múltak dicsősége és a dicsőség dalai maradtak meg. Ekkor mondta Jókai a jelen nemzedék számára eléggé nem hangsúlyozható prófétai szavait, hogy *a magyarság számára Kalifornia* (a szerencse országa) *az érzésben vagyon*. Bizony, a magyar érzés, a komoly elhatározások és a jövőben való bizalom, ez a tni Kaliforniánk! Gyermekkoromban Désen sokszor láttam a hajlottkorú költőpapot, Medgyes Lajost, ki a zsivajgó gyermekserreg kö-

zött úgy járt, mint egy elmúlt időkből ittmaradt, már megkopott és halványuló emlék. Akkor épült az új iskolaépület, valami régi temető helyén és a gondtalan gyermekek a nagy gálákba rakott koponyákkal játszadoztak s ő elmerengve nézett a fejük felett el, a messze távolba, mintha sejtette volna, hogy 25 év múlva sokan közülünk, akik akkor víg gyermekként játszottunk régi harcos vitézek csontjaival, valamikor valahol távol orosz mocsarakban, vagy az olasz hegyekben maguk is porló, elmálló csontok lesznek.

Ekkor ismerte meg Jókai az erdélyi közeletet, mint ő plasztikusan magát kifejezi i „Még most is feltalálhatni Erdélyben mindazon álatokat, akiknek képeit az emlékkönyv írók oly élénk színekkel festik; a kérkedés nélkül büszke főnemest, a hallgató érdemeire büszke, bátor lelkeket, a minden szépet, nagyot és nemest tárt kebellet fogadó női jellemeket, a szív és ész sajátságaiból rendkívülivé lett tüneményeket, az alapos, józan értelmű, magas készségű tudóst és azt a szorgalmas, becsületes népet, mely most is oly szerelmes határaiba, miként hajdan; mely megél szorgalmával, kitartásával egy akkora darab földön, mekkorát Magyarországon a dülő utak elfoglalniuk s nem cserélné fel azt tíz annyival ősi hegyein túl.”

Erdélyi barátai kísérték útján. Kőváry László, aki eleven lexikonja volt minden történelmi emlékek, adatnak, népmondának és kinek elbeszéléseiből sok érdekes adatot gyűjtött össze és dolgozott fel Jókai műveiben. A nagyenyedi kéét fűzfát ekkor látta meg és a Székelyföld csodálatos várait, Bud várát, Udvarhely várát, a Ratnóthy kastélyt, a Szent Anna tavát, amelyeknek mind mind

örökéletű emléket emelt erdélyi tárgyú műveiben, melyek gyors egymásutánban jelentek meg, hogy csak A nagyenyedi két fűzfát, A háromszéki lányokkal. A tengersizem tündérét. Az istenhegyi székely lányt említsem, de bizonyos az is, hogy két székely tárgyú nagy regénye Bállványosvár és a Domokosok megírásához ekkor nyert maradandó emléket, bár csaknem egy emberöltő múlva írta meg őket. Különösen nagy hatást tett rá Kelemenellén bánó Renter udvarháza, mely eredeti erdélyi berendezésével úri kényelmes tagozottságával oly előnyösen vált ki azok közül a nemesi udvarházak közül, melyeket Jókai addig látott. A 48-as forradalom idején a Székelyföld uri házai jórészt megkíméltettek a csöcselék rombolásától, ellenben a román lakosság majdnem kivétel nélkül minden udvarházat kirabolta, úgy hogy még 1853-ban is ha maga az épület fel is volt építve de a belső berendezés és ami fő, a gazdasági felszerelés csaknem teljesen hiányzott. Mint Jókai írja az erdélyi földbirtokosok legnagyobb része azon helyzetben van, miben egy amerikai telepítvényes, hogy az első sátorkarótól az utolsó járomszegig mindent újból kellett előteremtenie

Jókai így ír a báró Renter udvarházáról „a falak tetőtől talpig nagybecsű (képekkel, olajfestményekkel s ritka acélmetszetekkel fedve, a régi pompás, rococo órák mesterséges gépezeteikkel, sajátos cifráikkal a mahaglónival és elefántcsonttal kockázott asztalokon, vagy tarka márványemelvényeken: az előteremben a kedvenc agarak, mik az erdélyi úri létnek épp oly ehmúlharatlanul kelletkei, mint spanyolnak a köpönyeg: nagy kalitokban éneklő madarak; tovább igen érdekes ritkasággyűjtemény. őŐsi ereklyék, antik

szobrok, ritka fegyvereik, óratműüvek és numis-
matika, aminőket ivadékról-ivadékra gyűjtött
minden erdélyi család. Köztük nagy érdekl
birnalk egy középkori imádságos könyv, mely-
nek minden szakasza elé egy a legnagyobb
művészek remekeiről másolt acélmetszvény
látható, e művészet akkori tökéliének igen
kedvező tanúságául; továbbá Barcsay Ákos
ezüst mosdótála, melyen a víztartót egy ágas-
kodó szarvas képezi, nagy gonddal készült ala-
kokkal kiverve; az úri lak hátulsó csarnoka
üvegházon végződik, mely telve van meleg ég-
hajlali növényekkel, körül díszlő narancs és
citromfák, miknek egyvik ága még virágzik, a
másikat aláhúzza az aranylő almák terhe.
Ilyenek lehettek azelőtt a többi erdélyi úri-
lakok is.” De nemcsak az erdélyi úriházak be-
rendezése, hanem az ott uralkodó szellem is
meg lente őt, nyíltan kifejezést ad ennek, mi-
kor gróf Mikót látogatja meg, ki éppen a nem-
rég elhunyt Debreczeni Márton bányatanácsos
époszát másolgatja azon célból, hogy azt
könyvalakban kiadja. Jókai szerint ez az
eposz nagy irodalmi eserény. „A gondolat
magassága, az érzelem mélysége, a nyelv s elő-
adás finomsága mindenkit elragadott. Oly he-
lyek lőnek felolvasva, melyeket a magyar iro-
dalom még nem bír, s oly nyelven 1820. tájá-
ról melí világos bizonyysága annak, mikén a
költő géniusza teremt magának nyelvet. Egy
költemény fedeztetett fel, mely nemhogy el-
maradott volna, de túlszárnyalja irodalmunk
színvonalát” Az irodalmat kedvelő főúr, ki
egy lángeszű, dilettáns író művét másolja és
Jókai, ki már ekkor a Parnasus felé halad,
üokat és érdekeset beszélhettek ezen az estén
Mikő Imre (kerti lakában, s a kertben hol ké-
sőbb a nagyhírű botanikus kertet létesítették

melynek minden természeti szépsége és botanikai csodái ma jórészt olyanoknak ékeskedik, akik azt sem érteni, sem értékelni nem képesek.

Egyszázhatvanegy községet járt be Jókai erdélyi útjában huszonöt nap alatt és úgy hagyta el Erdélyt, ahogv találta. A hivatalos hatalom vaskézvel szorította a lakosságot. A barrikádok hőséből lett geniális belügyminiszter, a mindig elegáns Bach Sándor zsandárai Becirkerjei és Kreisvorstäher-jei még azt is megszábták, mikor lehet lámpát gvuajtani és mikor kell azt eloltani.. A vasjáromba döntött nép nyögve engedelmeskedett. De mélyen a hó alatt a szabadság-virágainak magvai pihentek és az erdélyi magyarság akkor érezte, hogv kisüt egyszer a nap, elolvad a hó és a szabadság virágai mintegy varázsütésre kifognak nyíllani. Ezt az időt várták és várják Erdélyben, hova Jókai öt év múlva 1858-ban ismét visszatér, hogy egy lélektani és történelmi csoda után kutasson, hogy megfejtse a legújabbkori rablóromantikának legérdekesebb fejezetét, hogy fényt derítsen arra a félig gavallér, félig lovag, félig rabló alakjára, kit a nép büszkeséggel vegyült félelemmel emlegett, a híres hátszegi Fátia Negrára.

Már akkor élt benne a Szegény Gazdagok nagy regényének terve és egészen bizonyos, hogy a legnagyobb irodalmi sikert elért műve, mely kilenc nyelven huszonegy kiadásban jelent meg, a magyvar kivéve, ekkor és itt született. Ekkor járta be Jókai Fátia Negra igazi hazáját. Hátszeg vidékét és a régi Zarándot Brádot. Abrudbánvát, Verespatakot. Ekkor ismerkedett meg ai román néppel, tanulmányozta annak testi-lelki tulajdonságait és m egál lapítja róla, ritka éleslátással, hogy ez

a nép közszellemben nem ellensége .semmiféle szomszédjainak, legkevésbé a magyarnak; a román köznép engedelmes, munkás, kevéssel megelégedő, könnyen barátkozó; ami rossz, ami félelmes benne: az a közműveltség elhanyagolása. Statisztikai adatokkal fogok bizonyítani. Zaránd megyének: ezelőtt tíz évvel megjelent statisztikájában, amit maga Zaránd megye egykori főispánja dolgozott ki, ilyen hivatalos adatok olvashatók: „Néhány elemi tanodán kívül nagyobb tanoda e megyében nincs, azok közül is csak hat áll több év óta, Nagyhalmányon egy magyar és egy román. Körösbányán egy katiholikus és egy református, mindkettő magyar, végre Bojcán egy kamarai tanoda, melyben az ottani bányászok és más lakosok kedvéért németül tanítanak. Tehát még a hat iskola közül is csak egy a román és amellet van ennek a megyének ötvenegyezer románajkú lakosa! Ennyi népre jut az összeírás szerint 17 iskolamester, (ennek csak fele román) hanem van azután 105 korcsmáros. Tanult 1846-ban a két félévben hat tanoda padjaiban összesen 305 fiú és leány, s találtatott az összeíráskor írni, olvasni tudó ember 1540 magyar és németajkú lakosság közt 559 és 51.323 románajkú között 503, aki ebből sem érti, hogy mi a baj, annak nem tudom, hol kiejdjem a magyarázást.

Százezer ábce és katekizmus kell ennek a népnek meg egy pár száz becsületes iskolamester, nem pedig politikai vezércikkék és pártszónokok és akkor lesz belőle derék, becsületes életrevaló nép, mely minden szomszédjával barátságos egyetértésben fog megférni. Hogy nem tévedett-e Jókai e megállapításokban, arról e helyen most beszélni nem akarok, de bizonyos az, hogy hatvan év múl-

va már írt és olvasott a népnek jelentékeny része, hatalmas, tanult intelligenciája keletkezett, meléneke vezetésével könnyűszerrel vette birtokba azokat a területeiket, melyeket akkor Jókai beutazott. Az a százezer katekizmus megérkezett, kiosztották, tanították is, de nem a krisztusi szeretetet hanem a szkisma gyűlöletét plántálva az ártatlan gyermekek lelkébe. Ekkor látta Jókai Avram Jancut, a híres néptrihunt, amint eszelős egykedvűséggel bolyongott a hegyek között, átkozva azokat, akik véres munkájára felbuzgatták, azután félrelököttök. Ezzel a benyomással tér vissza Jókai Pestre, ekkor már 1858-at írunk. Már tornyosulnak a viharfellegek az osztrák Lombardia felett, már szükség volna magyar katonákra, már szelidebbek a bezirkerek és túl a Dunán Kehidán egy komoly meggondolt földesúr mentől többet forgatja a Corpus Jurist, *annál inkább megerősödik meggyőződésében, hogy nincsen más megoldás, mint visszaállítani a jogfolytonosságot.* Am a 33 éves Jókai nem is sejtette, hogy ez a probléma változó forgatagában a nemzet életének háromnegyed század múlva ismét visszatér és megint Szent István koronájának összetartó erejétől fogja várni és leimádkozni a nemzet az egységet és az összetartást.

Összesen tízszer volt Jókai Erdélyben, de csak a két első útja volt nevezetes, a többi baráti és politikai látogatások, irodalomtörténeti jelentőségük kevesebb. De nemcsak utazásai révén érintkezett és került szoros vonatkozásba Jókai Erdéllyel, hanem történelmének tanulmányozása, egyes kimagasló nagy férfiaknak méltatása, éleinknek regényben, vagy színdarabban való feldolgozása által is. Szinte csodálatos, hogy négy vezéregyéniségben fel tudta dolgozni az erdélyi gondolkodás és közélet

tipikus sajátságait, mondhatnám azt, amit általában *erdélyi mentalitásnak* szoktak nevezni. E négy alak Martinuzzi, Dózsa György, Teleki Mihály és Apaffy fejedelem. A négy közül kétségkívül legkimagaslóbb és legkülönösebb emberpéldány Martinuzzi Utjeszenics György, a dalmáciai eredetű kemény harcos barát, ki kámzsáját páncéling fölött viseli s ki a mohácsi vész után a rettentően szétzüllött Erdélyben oly hamar rendet teremt. Építi ez erősségeket, gyűjti az aranyat, megfélemezi a rakoncátlankodókat s közben mesteri kézzel szövö a diplomáciai összeköttetések fonalait, egyszer a törökkel, egyszer a némettel, nemritkán mind-nem szakítva az érintkezési, soha véglegesen el nem pártolva egyiktől, reményeket keltve a másokban, keveset, de mindig adni, nagy tenni, mintha ígérne s úgy ígérni, mintha tenni akarna, két súlyos mérlegserpenyő között, melyek közül hol az egyik, hol a másik nehezebb egy lattal, a mérleg nyelvének lenni a maga egyébként jelentéktelen kis súlyával, hol a bal, hol a jobb serpenyőt segíteni, minden helyzetből valami apró előnyt. — éppen amennyit csak lehet. — kivonni, cseppenként gyűjteni a vizet, mellyel egykor szomjúságunkat kell oltanunk, senkit le nem kicsinyelni, de senkit lui nem becsülni, alázatosnak lenni, ha rosszul áll a szénánk, egy fokkal büszkébbet mutatni, mint amennyire benső erőnk feljogosítana. Kész megállapodásból utolsó percben, ha egy darabkát is, de letörni, két gyengével egy erősebbet fenyegetni, mindig a másodikkal szövetkezni, hogy az elsőt sakkban tartsa, előbb elállni a kibúvókat, s csak azután kezdeni a hajtást, keveset szólni és lehetőleg levelet nem írni, bizalmas elmondanivalókat csak küldön-

cökre bízni, fenntartani az érdeklődést a mi kicsiny ügyünk iránt a katolikus egyház fejében és a nyugati hatalmakban belső rendet teremteni és külső politikai kalandokba bocsátkozni, ez Martinuzzi. Jókai persze a maga gyermekeken kék szemének naiv tekintetével nem mind látja e tulajdonságokat benne, de sokat meglát a romantika örökké viruló virágával, ha le is takarja e hatalmas ember földrebukott nehéz testét, ám azért mégis igaz marad, hogy Szforza-Pallavicini töre nemcsak Martinuzzit, hanem az önálló nemzeti királyság eszméjét szúrta le.

Mennyivel más a szigorú tekintetű székely köznemes, Makkfalvai Dózsa György a közvitéből a feketesereg alvezérévé magát vitézségével, bátorságával és székely eszével felküzdő harcos, az első nemzeti condottieri Magyarországon. Ma bezzeg másként látjuk az ő alakját, mint ahogy Jókai látta. Hiszen Mátyás király zsoldos seregeiről újabban folytatott történelmi kutatások egész világosan megmutatják, hogy amint az északi és nyugati oligarchia megfékezésére cseh zsoldosokat tartott legnagyobb nemzeti királyunk, azonképen a feketesereg állandó katonasága — ahová Dózsa György is tartozott — szintén nem volt egyéb, mint az oligarchia fékentartására toborzott és jól fizetett királyi hadsereg.

Az a düh, amellyel a nagy király halála után a kenyerétvesztett zsoldosok rávetik magukat a fosztogatásra, és tüzzel-vassal égetik fel a nemesi udvarházakat, mutatja, hogy szilajon élt bennük nem a martalócnak a dühe, hanem saját osztályuk rosszul érzett öntudatából fakadt ellenséges érzés. Ám ennek fordítóját aztán megtaláljuk a sánta erdélyi vajda és bandériumainak nemeseinél, akik

oly kegyetlen halállal pusztítják ki Dózsát és társait. A tüzesen izzó trónus vörös fénye megvilágítja a temesvári mezőket és vörössé teszi a déli égbolt peremét, ahol már egy rokonfajta nép — de melyet a civilizáció még nem kötött béklyóba — nyergeli sok-sok ezernyi lovat, hogy 12 év múlva Mohács mezején ugyanazt a nemességet, a nemzet díszét, virágát, vénbe, sárba tiporja. Am Dózsa György emléke minden időközön keresztül megmarad a maga emberi erényeivel, vitézségével, hibáival és bűneivel és amíg lesz nép, vagy társadalmi osztály, mely felfelé törekszik, mindig Tesznek, akik reá, mint úttörőre gondolnak vissza, ha kissé talán túlmodern beállításban, is, mert a magyar szegénység az ő alakjában nem keresett mást, mint valakit, egyet a nép közül, a kinek elbukása után a röghöz kötötték a jobbagyat és akinek a halála napjától 334 esztendeig tartott a szolgaság. Jókai bearanyozza csodálatos fantáziájának kimeríthetetlen kincs tárából Dózsa marcona, fekete és véres alakjai s talán jobb is az úgy hogy a nemzet ne mindig lássa híven azt, ami vele történ, hanem olvan megvilágításban, melyet legjobbjai és legbölcsebbjei vetnek az elmúlt eseményekre, megszépítve, mintegy kimagyarázva azokat, mert nem szabad kiölni a nemzet lelkéből a bizalmat önmaga iránt s megbénítani a bátorbizalmat önmaga iránt s megbénítani a bátorságot, cselekvési benne még a történelmi igazságok életétarásával sem.

Teleki Mihály és Apaffy Mihály, az öreg kontempláló, mindenben bölcsen megnyugvó, de az eseményekkel szemben végtelenül szívósan kitaró fejedelem és lángeszű, ravasz, de mindig okos Kancellárja, két olyan embertípust képviselnek a valóságban is, Jókainál is, mely nemcsak magyar, hanem egyetemesen

emberi. Ha lefejtik azt a túlzást és groteskséget, amit Goethe „Faust” második részében épen az adott helyzetnek megfelelően ráaggatott a császárra és miniszterére, avagy ha jóval nagyobb méretekben szemlélve, de az őszszehasonlítás kedvéért lekicsinyítve, Bismarcknak és császárjának viszonyát vizsgáljuk, számos olyan vonást találunk, amely korokon és fajokon keresztül minden kancellárjánál szellemileg inferiorisabb uralkodót, aki hosszú ideig uralkodik és minden kancellárt, aki együtt öregszik meg uralkodójával, összeköt egy egyetemes emberi típussá, párrá, mely melííett a név és a kor majdnem mellékes, mert a típus jellemző sajátosságai ezeken keresztül ütköznek.

Ami Jókai Apaffyában és Teleki Mihályjában nem történelmi és nem tipikus, azért a felelősséget nem ő viseli, hanem bizonyos nevezetű Háromszéki, Miklósvári, Nagyajtai Csenev Mihály uram, székely nemes ember, ki hátrahagyott erdélyi históriáiban személyes gyűlöletének tág folyást engedvén, félig ördögnek állította be Teleki Mihályt, Apaffyt pedig egészen pipogyának. Így adván vissza azt a tromfot, amelyet bizonyos birtokügyeiknek elintézése körül jogosan vagy jogtalanul ma már nehéz volna eldönteni, kapott a hatalmas kancelliártól. Aki pedig, miikor a zernyesti mezőn utolsó rohamra ment, aligha gondolhatta, hogy több, mint két század múlva egy nagy mesemondó fog születni Komárom városában, akinek csodálatos bőséggel, méznél édesebben fog folyni ajkáról a szó s mig minden idők magyarja számára megírja erdélyi tárgyú regényeit a szép szelíd nézésű költő, őszinte feje mögött egy-egy pillanatra megcsillan Cserey Mihály uram ravasz góbéarca, amint lúdtollat

kalamárisába mártva pasquitlust ír a hatalmas kancelláriáról...

Teleki Mihály a nagy erdélyi diplomatáik sorában nem foglalt el legelső helyet, nem mérhető össze Martinuzzival, sem Bethlen Miklóssal, de mint kormányzóképeség és tehetség, oly kvalitásokat mutat, aminők minden korban feltűnést keltettek volna. Si licet parvat componere magnis — ugyanabból a fából volt faragva, mint a nagy francia kancellárok, akiknek nagyságát főleg az ni stabilitás adta meg, melyet kormányzatukban biztosítani tudtak minden körülmények között, jó és balsorsban egyaránt, majdnem függetlenül a külpolitikai eseményektől, kudarctól vagy győzelemtől s kikenél nem az erőviszonyok komponenseiből eredett a rezultáns, hanem kik maguk nyúltak bele ön kezükkel az erőviszonyok kialakulásába s fogták le egyik vagy másik ható, vagy gátló erőt s ha kellett, megkorrigálták a szerencsét és maguk vonták meg az irányvonalat és rákényszerítették kortársaikat. Jókai nem mélyed bele Telekinek jellemrajzába oly mélyen, inkább csak azokat a tulajdonságait jellemzi, melyeket Csereyn keresztül meglátott, de mert Cserey jó korfestő és Teleki iránti elfogultságától eltekintve, elég őszinte krónikáíró volt, korfestésében s az erdélyi élet visszaadásában bár nem tud oly mély lenni, mint Kemény, sem annyira részletes, mint Jósika, de összbenyomásban egységesebb, jellemzőbb, és a felületes olvasóira is mély benyomást keltő képet ad.

Messze vezetne és hosszúra nyúlna tovább folytatni a vizsgálódásokat Jókai és Erdély közöli Úgy érzem, nem fejezhetem be méltóbban a rövid elmefuttatást, mintha megemlékezem Jókai utolsó erdélyi látogatásáról,

mely a Mátyás-szobor leleplezésekor Kolozsvárt 1902 október 12-én történt. Személyes élményem, gondolom, egy adat az ő nagyságához, Második nejével utazott le az ősz író az országos ünnepségre, ahol a király képviselőjében József kir. herceg jelent meg, a kormányt pedig Széll Kálmán miniszterelnök képviselte. Ott állottunk a kolozsvári Szent Mihály-templom nyugati frontja előtt Fadrusz hatalmas alkotásának lenyűgöző hatása alatt. A szobor várbástya alakú talapzatának közepén széles szügy ű. nehéz lován keményen szétvetett lábaival a kengyelben a nagy király amolyan Colleoni módon. Előtte hűséges alvezérei és katonái. Széles, ellenségverő kardját a nyergem keresztül fektetve tartja, a kard iránya észak, dél. a markolata északnak, a hegye délnek . .

Később beszélgettünk a Newyork-kávébázban a sarok asztalnál Jókaiival. Érdeklődött a romániai viszonyok iránt, mert emitt tettem, hogy nemrégem jöttem onnan vissza. Mint curiózumot elmondtam, hogy Mátyás kardja Románia felé mutat, viszont a románok vitéz Mihály vajda szobrát éppen szembe állították Erdéllyel.

Hirtelen felém fordulva, kérdezte: Hírszi-e. hogy a románok egyszer meg fognak bennünket támadni, hogy megszerezzék Erdélyt?

— Meg vagyok róla. győződve, csak az alkalmas pillanatot keresik.

Jókai elmélázott — csöndesen kinézett a már alkonyodó őszi naptól rozsdás — vöröses fénybe vont szép régi házak, templomok, szobrokra. Jó két percig nem szólt semmit. Messze-messze járt a képzelete, talán a jövő század regényének csatáit, heroicus küzdel-

mét gondolta végig, talán látta, hogy mint indul meg a cár hadseregének lavinaszerű folyása a Kárpátok felé, mint tiporja le a sok százezernyi kozák ló lába Galícia, Bukovina vetéseit s mint folyja körül, mint a gátját vesztett tenger, az erdélyi Kárpátok sziklafalait. Talán eszébe jutott a 49-es muszka invázió. Rüdiger tábornok parádés katonái. Táján látta felgyulladni a székely hegyek ormán a vésztüzeket és látta sorban lehullani az erdélyi magyarság virágját, amint kérlelhetetlenül lekaszálja a diadalmas halál és talán látta, hogy a nyitva maradt szorosokon keresztül mint lopózik be dél felől a szövetségünkben megerősödött szomszéd s mint foglalja el a védtelenül mandt őrhelyeket . . .

Azután felnézett s csendesen csak ennyit mondott: „Be kár ezért a szép Kolozsvárért!”

*

Te halhatatlan szellemóriás, ki ott valahol földi tereken és égi magasságokon túl az örökkévalóság nagy horizontján bégig tekinthetsz, adj valami vigasztalást, valami biztatást. Ha tudtál adni ezer, meg ezer csodaszép mesét, hogy az élet csúnyaságát, kietlenségét elfeledve egy jobb, ha nem is való világba felemelkedve, kegyes öncsalással elviselhetőbbé teted életünket, most adj a nemzetnek bú-bájos mesemondó, szép új meséket! Oh, mondd, te százesztendő gyermek, te örök optimista, szabad-e még remélnünk, hogy meg láthatjuk szülőházadat a magyar Komáromban s utazásaid elhalványuló emlékét felkereshetjük-e még valaha a magyar Erdélyben?...

(Vége.)